

Modern korunk hőse, Herczeg Ferenc

Egy hosszú bevezetés: írófejedelem vagy fagyos irodalmi Metternich?

Szerencsére nem kell választanunk a két titulus között, nem kell tovább folytatnunk a századelő modernista háborúját Ady és a Nyugat védelmében a konzervatív irodalompolitika és az úri középosztályos irodalmi divatok „nagyhercegeivel”.¹ Bár azok a törésvonalak, amelyek a 20. század elején mélyültek el progresszív és konzervatív politikai gondolkodás és kultúra-felfogás mentén, a rendszerváltás után újra feléledni látszódnak, a Herczeg-jelenséget pedig éppen ennek a vitának az epicentrumában találjuk. Tudjuk jól, hogy a hivatalos ideológiák irodalmi kánonépítő és kánonkitörő mechanizmusai is ezekkel a törésvonalakkal, kapcsolódnak össze, a késő dualizmustól fogva a magyar társadalmi modernizáció problémáiban gyökerezve határozzák meg viszonyainkat. Herczeg hosszú élete és utóélete éppen ennek a működésnek reprezentatív példajaként szolgálhat. Az irodalmi párbajnak viszont tulajdonképpen vége, győzelmes, a Nyugatot esztétikai mércéül tekintő irodalomértésünk tisztaságát talán szakszerűbb hangnemben tudunk már beszélni Herczeg életművéről, az „új idők” modern, mediatisztált korszakának közvéleményformáló publicistájáról, a sikerszerzőről, a hivatalos irodalmi intézményrendszer hajdanvolt központi karakteréről.

Ma tehát azáltal tehetjük időszerűvé az újra kötelező olvasmánnyá lett szerző tanítását, hogy megpróbáljuk mítoszok és ellenmítoszok retorikáján keresztül látva szemügyre venni műveit és hatásukat saját kulturális kontextusukban, illetve ha olyan nézőpontokat tudatosítunk, amelyek mentén láthatóvá válik azoknak a kulturális lövészárokadásoknak a dinamikája, amelyek egy szerzőt olyan magasra emelnek, majd olyan mélyre ejtenek, mint ahogyan ez vele megtörtént. Ez utóbbi igen komplex problémakör, talán még a magyar irodalomtudományos szakma is dolgozik rajta, bírózik ezzel az egész irodalmiságunk szerkezetét érintő feladattal. Hajdu Péter így foglalja össze a kérdést: „Herczeg Ferenc értékelése úgy látszik jelentős dilemma elé

¹ Ebben a szójátékban Fenyő Miksához, a Nyugat kritikúsához, Herczeg egyik legádázabb vitapartnerének stílusához kapcsolódom, aki a „modernista háború” egyik meghatározó karaktereként gyakran játszott Herczeg nevével írásaiban, egy nagy összecsapásuk során például a következőket írja: „Kilenc esztendő előtt foglalkoztam először Herczeg Ferencel. Akkor még a mi Hercegünk, hogy is mondjam: dicsőségének zenitjén állt, övé volt az egyedül üdvözítő jelen s nem kellett magát a stendhali vigasztalással csillapíttatnia, hogy majd egyszer, majd száz esztendő múlva, az utókor igazságot szolgáltat neki és „a mi Beöthy Zsoltunknak”, az ő Beöthy Zsoltjának. Óh, akkor minden nagyon szép rendben ment – a nálánál hasonlíthatatlanul tehetségesebbeknek még érlelődött a gabonája –, Herczegünket Mikszáth mögé állították, cum jure successionis és jámbor kritika tükréből a legelegánsabb szalonkabát mosolygott rá – legfeljebb ha a nemzeti eszme hiányát vetették szemére a bornírtak –, legfeljebb ha magukban, csendesesen már kételkedtek benne az irodalom jó ízlésű barátai.” Fenyő Miksa: *Válasz Herczeg Ferencnek*, Disputa rovat, Nyugat 1913/5.

állítja az irodalomtörténetet, hiszen egy olyan szerző került ki a kánonból szinte teljesen, aki évtizedekig számított írófejedelemnek: és ahogyan voltak politikai okai annak az erős kanonikus pozíciónak is, amelybe a két világháború között került, voltak politikai okai annak is, hogy kikerült a kánonból...”²

Herczeg már a dualizmus végére hatalmas karriert futott be kezdetben íróként, majd közéleti publicistaként, a Horthy-korszak első évtizedében pedig még nagyobb társadalmi tekintélyre tett szert elsősorban a Revíziós Liga elnökeként, főrendiházi politikusként, az Akadémia vezetőségi tagjaként. A 20-as években többször is irodalmi Nobel-díjra jelölte a hivatalos kultúrpolitika, majd a 2. világháború után, pedig még 1954-ig élt, és meg is próbált az új rendszerrel kapcsolatba lépni, munkássága értelemszerűen „indexre került”, és nagyrészt feledésbe is merült, csak a 80-as években indult el „rehabilitálása”. Ebben nagy szerepe volt Németh G. Bélának és az ekkor kibontakozó Monarchia-nosztalgiának, amelyet a kései Kádár-rendszer egyfajta értelmiségi ellenérzéseiként is értelmezhetünk.³ Ekkor jelentette meg a Szépirodalmi Kiadó Herczeg önéletrajzi írásait és történelmi regényeit is, Németh G. pedig mértékadó tanulmányokban elemezte a Herczeg-jelenséget.

Mit jelent nekünk ma, aktuálisan Herczeg Ferenc olvasása, mit tudunk az őt övező, az irodalmiság változó kritériumait, magas és tömegkultúra, mindenkori hatalom és művészet viszonyát, a magyar prózatörténet jellegzetességeit is magába foglaló összetett problematikából a diákokkal megosztani? Gyakorló tanárként ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához a szakirodalom eddigi eredményeinek az összefoglalásával is szeretnék segítséget nyújtani. A közelmúlt Herczeg Ferencsel foglalkozó kutatásai közül az író születésének 150. évfordulójának tiszteletére rendezett pécsi konferencia anyagát ajánlom mindenkinek olvasásra,⁴ innen idézem gondolatmenetemhez elrugaszkodó mondatként Mekis D. János tanulmányából a következőket Herczeg életművéről:

„A modernség időszakájában megvalósított nem modernista művészete több tekintetben példaszerű, de legalábbis jellegzetes, kultúra-típusos lehet”.⁵

A tanulmányban tehát elsősorban Herczeg életművének tipikusságáról, a magyar kultúra alakulástörténetére valló jellegzetességéről lesz szó, amit két szempontból szeretnék megközelíteni. Először Herczeg asszimiláns identitására hívnám fel a figyelmet a dualista korszak kontextusában, a felgyorsuló társadalmi és kulturális homogenizáció fontosságára, mivel a magyar nemzeti irodalom működésének a kezdetektől jellegzetessége, hogy asszimilánsok buzgalma segíti. Az az írói identitás, amelyet a magát magyar íróként megkonstruáló Herczeg létre hoz, inkább a 19. századi irodalomfelfogáshoz tartozik, Jókai és Mikszáth örökségének folytatójaként helyezi őt el a korabeli kritika is. Valószínűleg kisebbségi pozíciója miatt is azonosult szorosabban azoknak a nemzeti irodalmi intézményeknek a konzervatív szemléletével, ahová gyors társadalmi sikere miatt problémamentesen bekerült. A századelőn presztízse még tovább nő Tisza István barátsága révén, a csodált politikus bizalmi körébe

² Hajdu Péter: *Herczeg Ferenc érdekessége*, Literatura, 2009/4, 426.

³ Weiss János: *A sikertől a bukásig Herczeg Ferenc A gótikus ház*, Jelenkor, 2007. 50. évf. 11., 1232.

⁴ „Fenn és lenn”, *Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*, szerk. Gazdag László, Pécs, Magyar történelmi Társulat – Kronosz Kiadó, 2014.

⁵ Mekis D. János: *Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában* = „Fenn és lenn”, 99–150., 141.

kerülve a polgári progresszió és a Nyugattal folytatott kulturális csatározás meghatározó alakja lesz. Az állam ebben a korszakban annak az irodalmiságnak a támogatásában válik érdekeltté, amelyik a nemzeti ideológia és a konzervatív társadalmi attitűd témáit jeleníti meg, ez pedig az egyre szélesedő modern tömegkultúra, és a lektúriróadalom lesz. Ne felejtjük el azonban, hogy a tömegkultúra kiterjedését éppúgy modern jelenségként tarthatjuk számon, mint az elitkultúra saját arculatának kialakulását: egymással párhuzamosan mindkét jelenség ebben a korszakban születik meg.

Végül vegyük szemügyre Herczeg Ferencnek, mint sikerszerzőnek a sziluetttjét, aki a novella műfajának megújítójaként nagy népszerűségét éppen az elbeszélői hang és témavilág frissítésének köszönheti. Drámaíróként a Nemzeti és a Vígszínház ünnepeket sztárja, szerkesztőként pedig az *Új Látók* című országszerte népszerű irodalmi képes hetilap arca, a publicisztika hőskorának gyermeke, tehát ízig-vérig „modern” jelenség. A gyors siker és csillogás, a szőke Herczeg világfias életmódja, a közönség bálványának szerepköre éppen a túlságosan is jól sikerült asszimilációs történeten nyugszik. A magyar úr, a magyar gentleman karakterét Herczeg elbeszélőként is olyan mintaszerűen valóstította meg, éppen azt a hűvös felülállást, eleganciát és könynyedséget adva, amelyet társadalmi eszményként a korszak ettől a férfiideáltól elvárt, és hálásan jutalmazott.

A Herczeg-sztori-egy magyar író keletkezése

Köztudott, hogy az író a bánsági kisvárosban, a többnemzetiségű Versecen született 1863. szeptember 22-én német polgári családban Franz Johann Herczeg néven. Hegedűs Géza „bácsi” szerint „alig volt még egy idegen anyanyelvű ember, aki olyan jól megtanult volna magyarul”, mint ő,⁶ ugyanakkor közel 100 évet megélt édesanyjával, akit a 20-as évektől magához vett hűvösvölgyi otthonába, és aki a háztartását vezette, otthon németül beszéltek.

„A Bánság a dualizmus ideje alatt sajátos etnikai tér képét mutatta, ahol legnagyobb arányban románok éltek, és a jelentős arányú német és szerb kisebbség mellett csupán 15%-ban éltek magyarok.”⁷ A korszakban a politikai nemzethez való asszimilálódás, a sikeres gazdasági fejlődés, a nagymértékű iparosodás, a kereskedelmi és hitelélet felfutásával összefüggő urbanizáció és társadalmi átalakulás következménye és feltétele is volt egyszerre, amelyben olyan a magyarnál korábban illetve gyorsabban polgárosodó kisebbségek, mint a városi németység és a zsidóság nagymértékben részt vállaltak. Hanák Péter tanulmányának adatai szerint az asszimilálódott németység aránya 1910-re az 1millió főt is meghaladta.⁸ Fontos leszögezni, hogy a magyarnak tekintett kultúra és identitás karakterét az ekkor még döntően liberális érzelmű középneemesség határozta meg továbbra is, az így létre jövő úri középosztályba betagozódó széles rétegek ezt a kultúrát, értékrendet tekintették irányadónak, életformájuk képezte a mintát.⁹ A beilleszkedési minta elsajátítása pedig előre jutást

⁶ Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka, Herczeg Ferenc*

<https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/herczeg.htm>

⁷ Marchut Réka: *Asszimiláció és disszimiláció a magyarországi németeknél a két világháború közötti időszakban (1920–1941)* = in „Fenn és lenn” 47–61, 47.

⁸ Hanák Péter: *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*, Történelmi Szemle, 1974 (17. évf.) 4. sz. 513–515.

⁹ Hanák, 522.

jelentett, társadalmi emelkedéssel járt a nemzetiségből jött polgári réteg számára. Ennek a tételnek az illusztrálására szokás idézni Herczeg *Emlékezéseiből* a temesvári kisiskoláskort felelevenítő részletet: „Magyarul akkor még csak a vármegyeházán, a piarista iskolában és a cukrászboltban beszéltek. A cukrásznál a három déli vármegye birtokossága ette a habos fánkot és itta a vanílialikórt. Olykor tíz szép négyesfogat is állott a téren. Az urak furcsa formájú kocsikban jártak, és még furcsább szabású vadászruhákat viseltek. Egyébként azok a magyar urak részben rác, részben görög, részben pedig német nevűek voltak, akkoriban a Délvidéken azt tartották, hogy az ember csak ötszáz holdig lehet rác vagy sváb, azon felül magyarnak kell lennie, ha a vagyónához méltó életet akar élni”.¹⁰

Ebből a szempontból, a több generáción keresztül történő fokozatos magyarrá válás szempontjából Herczeg történetét reprezentatívnak kell értékelnünk. Németh G. szerint: „Herczeg a magyar társadalom, a magyar értelmiség fejlődése szemszögéből az egyik ábrászerű történet-szociológiai példa.”¹¹

„Az író édesapja, Herczeg Ferenc József – mint a generációk óta minden Herczeg – gyógyserész volt, kemény és komoly ember, az író jellemzésében „százpercentig férfi”. Versec polgármestereként a politikába is belekóstolt, Deák politikájának feltétlen híve.... Ha úgy tetszik a kis Herczeg beleszületett a kormánypártiságba és a 67-es eszme megkérdőjelezhetetlenségébe. Édesanyja Hoffmann Lujza Versec egy másik vagyonos és előkelő patricius családjából származott, apja építésmester volt... Herczeg ebbe a gazdag, kulturált és vállalkozó szellemű, német anyanyelvű polgári-patricius családba született harmadik gyermekként...”-foglalja össze Gazdag Gyula az író szociális hátterét.¹² Az asszimilálódás útja a magyar nyelvű dadával indul, és egy még tudatosabb apai döntés eredményeként a temesvári után a szegedi piarista gimnáziummal folytatódik, ahol az ifjú Herczeg „maradéktalanul” elsajátítja a magyar nyelvet, és belenő az úri középosztály szokásrendjébe.

A középiskolát végül anyagi okok miatt Fehértemplomban fejezi be, ahol már szabadabb életet él, beilleszkedve a helyi tisztek és úri réteg életmódjába, majd a család kérésére a budapesti jogi egyetem következik, ahol tovább folytatja a tapasztalatszerzést a dzsentri-világról. A jogi egyetem négy éve mellett a korra jellemzően kisebb írásokat, karcolatokat publikál, első regényének megírásai körülményeit elbeszélő „sztorija”, ahogyan azt *Emlékirataiban* leírja, már jól beleillik írói világába, a nagyvilági Herczeg-imidzshez illeszkedő történetként híresül el, népszerűségének egyik fontos kiindulópontja lesz. „A fehértemplomi törvényszék párbajvétség miatt egyesztendei államfogságra ítélte...A királyi kúria azonban leszállította büntetésemet négy hónapra...Jogászok körében némi feltűnést keltett az indoklásnak az a passzusa, amely kimondja, hogy a táncmulatság rendezőjének kötelessége, hogy elégtételt szolgáltatson a megsértett hölgynek.”¹³ Herczeg, mint a helyi társaság központi alakja került az erdei kirándulás és az azt követő táncos mulatság szervezőjének szerep-

¹⁰ Herczeg Ferenc: *Emlékezései. A Várhegy*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 85.

¹¹ Németh G. Béla: *Az úri középosztály történetének egy dokumentuma: Herczeg Ferenc emlékezései = Herczeg Ferenc: Emlékezései I. – A Várhegy*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 5–32., 22.

¹² Gazdag László: *Herczeg Ferenc, a politikai publicista*, PHD Doktori értekezés, 2013, 55. <https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/gazdaglaszlophd.pdf>

¹³ A Várhegy, 200.

körébe. A társaság „legünnepelebb” nőtagjaként jellemzi visszaemlékezéseiben Gettmann Annát, akit egy katonatiszt súlyosan megalázott, mert a lány először nem akart vele táncolni. Herczeg, annál is inkább, mivel egy ideig érzékenyebb kötelék fűzte a lányhoz, felvállalta a gentleman szerepét és szerencsétlenségére az első összecsapásnál megsértette a tiszt hónalját, ami végzetesnek bizonyult, a sebesült elvérzett. Halálos sérülés okozása miatt Herczeget tehát négy hónapos államfogságra ítélték 1889 februárjában Vácra, a zárka-időt hasznosan töltve a Singer és Wolfner kiadó regény-pályázatára megírta első regényét a *Fenn és lenn* címmel. Bár a pályázatnak nem lett nyertese, de felfigyeltek rá, a bírálók között szerepelt Mikszáth Kálmán is, a kiadó pedig megjelentette regényét és kifizették az ezer aranyat. Ekkor született meg írói neve, Benedek Elek javaslatára magyarosította Herczogról Herczegre, és ez a név került a frissen megjelenő regény címlapjára is.

Jellemzően a publicisztikai közeg, ahová Budapesten a 90-es években bekerül, erősen multikulturális gyökerű. A Budapesti Hírlap, a 80-as évektől meghatározó, nagy példányszámban megjelenő napilap, amelynek fő kulturális tárcaírója lesz 4 évre, és tulajdonképpen ez a pozíció juttatja majd el az országos hírnévhez, a szintén sváb származású Rákosi Jenő (született Kreamsner) tulajdona. Rákosit a magyar nyelvű színház fő propagálójaként, a dualizmus korai korszakától kezdve, mint kulturális megmondóembert és a magyarosítás fő képviselőjét tarthatjuk számon.¹⁴ De politikai irányvonal szempontjából ekkor még Herczeg nem köteleződött el, rendszeresen publikál például a társadalmi szempontból haladóbb szellemű Hétbe is, Kiss József lapjába, aki az asszimiláns zsidóság hangját artikulálja a századvégen. 1894-től kiadója a Singer és Wolfner megbízta egy induló új irodalmi és társadalmi képes hetilap teljhatalmú szerkesztésével, az Új Idők, az 50 éven keresztül népszerű, nagy példányszámban megjelenő lap írógárdájának is legalább a fele „német vagy zsidó gyökerű”, Kádár Judit szerint.¹⁵ A lap célkitűzése is nagyban kapcsolódik a magyarosításhoz, ugyanis döntően magyar irodalommal akarja ellátni elsősorban a vidéki átlagolvasót, célja a magyar irodalom népszerűsítésén keresztül a nemzeti homogenizáció politikája. Ebben a még képlékeny és befogadó kulturális közegben aratja Herczeg első írói sikereit, és emelkedik ki gyors léptekkel azáltal még jobban, hogy a hivatalos irodalmi intézményrendszerben kap pozíciókat, amelyek aláhúzzák, megerősítik beilleszkedését, hiszen a magyar nemzeti irodalmiság hivatalos „örei” fogadják maguk közé. 1891-ben a Petőfi Társaság tagja lesz, majd titkára, 1904-ben Jókai halála után pedig elnöke, 1893-ban a Kisfaludy Társaság tagjává választják, 1899-től pedig az MTA levelező tagja. Különösen aktív a Petőfi-kultusz ápolása terén, elnöksége alatt jönnek létre a társaság vidéki intézményei, Petőfi-matinékat rendszeresít, Petőfi és Jókai közös emlékhelyét ő nyitatta meg a Bajza utcában.¹⁶ Petőfi születésének 100. évfordulójára írt tanulmányában Márai Sándor vette észre, hogy Herczeg mennyire személyes élményként élte meg a szlovák származását, a nemzeti irodalomtörténet egyik legnagyobb alakjává lett költő történetét.¹⁷ Visszaemlékezéseiben Herczeg így summazza asszimilációs irodalmi „hitvallását”: „Nacionalista német lapok néha renegátoknak neveznek. Hidegen hagyott. Az én családom kétszáz esztendővel ezelőtt jött ki

¹⁴ Gazdag, 60–64.

¹⁵ Kádár Judit: *Az Új Idők a világháború alatt*, Budapest, OSZK, 2018, 14.

¹⁶ Gáspár Jenő: *Herczeg Ferenc és a Petőfi Társaság* = Herczeg Ferenc 80, 178–190.

¹⁷ Márai Sándor: *Herczeg Ferenc tanulmányai* = Herczeg Ferenc 80, 96–103

Németországból, egy német fejedelem elől menekült, olyan korban, amikor az ósházában a nemzeti érzés, még ismeretlen fogalom volt. Ezt az érzést itt ismerték meg Magyarországon, alattvalókból itt lettek polgárokká. Nekem különben az a meggyőződés, hogy a kapás ember lehet sváb vagy tót, kultúremler azonban Magyarországon csak magyar lehet. Ha ezért renegát vagyok; annyi baj legyen, Zrínyi Miklós és Petőfi Sándor társaságában vagyok.”¹⁸

A magyar nemzeti irodalom fogalma a reformkorban született meg, a nacionalizmus előre mutató időszakában, ekkor még szorosan összekapcsolódva a politikai szabadság kérdéskörével, a liberalizmussal. Az irodalmiságot fenntartó hivatalos intézmények kialakításában, a magyar irodalomtörténet fő eszméinek kimunkálásában részt vevő kritikusok és írók közül kulcsfigurák jönnek nemzetiségi környezetből, és lesznek a nacionalizmussal összeforró magyar kultúra ügyének hangos és tüzes képviselői. Petőfi mellett hadd emeljem ki Toldy Ferencet, a romantikus triász tagját, aki Franz Schedelként német kispolgári családban, és Herczeghez hasonlóan szintén az iskolában tanult meg magyarul. Kétnyelvűségét a magyar irodalom fejlesztésének szolgálatába állította német művek fordításával, Kazinczy méltó tanítványaként saját lakásán szervezi az irodalmi életet, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, az MTA első titkára, az Athaeneum szerkesztője, az 50-es évektől a bölcsészkar megkerülhetetlen professzora, nemzedékeket nevel a magyar irodalomértésre.

A kiegyezéssel a dualizmus korszakában a nemzeti eszmét már az állam képviseli, és ez a kultúraszervezet rögzül a továbbiakban, irodalmiság és nemzeti politika kapcsolata szoros marad, többek között éppen a soknemzetiségű birodalmi lét egyszerre uralmi és egyszerre függő politikai szituációjára adott válaszként. Herczeg politikai publicistaként a századelőn Tisza István konzervatív táborának belső magjába kerülve mély személyes elköteleződéssel kapcsolódik az egy politikai nemzet egyre tartóhatatlanabbá váló eszméjéhez, és válik a magyar szupremácia kulturális nagykövetévé.

A hét sváb

Az *Új Idők* első oldalát mindig egy új magyar regény foglalta el, amelyet folytatásokban közölt a lap, így évente 4 jelentősnek értékelt magyar író művével ismerkedhetett meg az olvasó. *A hét sváb* 1914. január 1-étől május 24-ig jelent meg, így éppen egy hónappal előzte meg Gavriló Princip merényletét, ezzel az áthallással talán a közvélemény szerb ellenes nacionalizmusra hangolásában is némi szerepet kaphatott. Mivel a regény az 1848 tavaszától a délvidéki szerbekben fellángoló nemzeti érzések következtében kitörő háborúskodást meséli el, és elősorban a sváboknak a magyar szabadság melletti kiállását hangsúlyozva.

A művet véleményem szerint érdemes a sváb identitás artikulálása szempontjából értékelnünk, hiszen a történet a szabadságharc kisebbségi nézőpontú helyi olvasatát nyújtja. Erényének mondható, hogy ezzel a művel a szerző megformálja saját lokális identitását, és egyúttal a magyarországi délvidéki németiség nevében veszi birtokba a magyar történelmet. Pusztán az időbeliség tényezőjét vizsgálva is eltér ez az olvasat a fősodortól, hiszen a verseci svábok számára a „harc” már korábban elkezdődik, és hamarabb is ér véget, mint a szabadságharc történetének „központi” ese-

¹⁸ A Várhegy, 226.

ménysora, ami a szeptemberi Jellasics-támadástól a világsi fegyverletételig tartó időszakkal jelöli ki a hivatalos „nagy történet” ívét. Ugyanakkor mindenképpen észre kell vennünk a szövegbe beszüremkedő asszimilációs ideológiát is, a regény világában a magyar forradalom és szabadság ügyének támogatása egyúttal a haladás útját is képviseli a retrográd, sőt irracionális, a Habsburgok mesterkedésének eszközéül szolgáló szerb „nemzeti elvakultsághoz” képest. Az elbeszélő heroizálja Damjanich alakját, és emléket állít szülőföldje, Versec hőseinek is,¹⁹ és mellesleg az elbeszélés nem nélkülözi a történeti hitelességet sem.

Herczeg önéletrajzában arról ír, hogy a szegedi gimnáziumban kezdett magyarul olvasni, és milyen nagy hatást gyakorolt rá az első olvasmányélményei között szereplő Jókai-regény, az *Egy magyar nábob*. A hét sváb meseszövése jól kitapinthatóan Jókai-regényvilágához kapcsolódik. Az elbeszélés fő vonalát képező „összeesküvés”-elem, a hét fiatalember szövetségkötése és titkos esküje a márciusi forradalom eszméihez való csatlakozásra a Konkordia kávéházban értelmesebben idézi az *És mégis mozog a Föld* sztoriját, ahol az író az öt kicsapott debreceni diák szövetségkötését és esküjét a korabeli kocsmá kulisszái közé illesztve beszéli el. Herczegnél is csak egyikük, Gráf Jani kerül a középpontba, a többiek története csak röviden kerül említésre és kapcsolódik össze a Janival történetek elbeszéléséhez. Mindkét mű zárójelenetében egy generációnyi időtávtalából tekinthetünk vissza a nemzeti ügyért meghalt hősökre, a szövetség egy egész nemzedéket képvisel. Mindkét író belefoglalja a dualizmusra jellemző gazdasági prosperitás képeit a zárlatba,²⁰ mint a nemzet sikeres jövőképét, és egyúttal a kegyelet gesztusait is színre viszik. Herczegnél a szövetségkötés szimbólumaként a fakupák és a bor jelenik meg, diszkréten utalva a Vérszerződés mondájának elemeire, Jókainál pedig a fiatalon elhunyt költő végre megtalált hamvainak újra temetési jelenetével idézi fel Petőfi eltűnésének és a későbbi Petőfi-kultusznak a témáját.

A mű első elbeszélte eseménye, egy postakocsis utazás a Délvidékre, amellyel rögtön megjeleníti a narrátor a soknemzetiségű birodalom viszonyait. A sváb nemzeti

¹⁹ „A szerb tüzéség, vágatató szerezsanók közt, dübörögve repült végig a városban. A svábok szájról szájra adták a gyászos újságot: Magyarok vannak a városban, a szerbek most vágják őket halomra! A letépert város mozogni és vergődni kezdett... A toronyban megszólalt a lár-mahang-sohasem tudódott ki, hogy ki verte félre...Az óvatos, hideg svábokat valami hősiesség őrület kerítette hatalmába. A legények előszedték rejtett fegyvereket, és semmivel sem törődve rohantak a szorongatott magyarok segítségére.” A hét sváb, 106.

²⁰ „Negyven év múlt.” – írja Jókai – „Ahogy a költő megálmodás: minden emelkedik az ég felé: házak, népek, szellemek. Hol a homoksivatag volt, ott most új város terül; a rongyos vityillókban, mik a város közepén itt-ott elmaradtak, nem ismer őseire az újdonszületett palotásor. A Duna tükreben a világ legszebb panorámája bámulja magát. Állóhidak kötik össze a két ifjú várost, ércből, gránitból: rajtuk a világkereskedelem jár keresztül, és alattuk gőzhajók serege hord mulató népet, üzért, utazót, s vontatja a rakott kikötőkbe szállító hajóit. A szigeteken kis paradicsomok. A Rákos homokját népkertek, mulatóvirányok árnyékozzák be; a puszták tének négyyszögöle annyit ér most, mint hajdan egy egész hold, s egy hold belőle egy kis uradalom. Mint a szív erei, futnak össze a főváros óriási indóházaiban a világ minden részéből megtérő vasútvonalak.” Jókai Mór: *És mégis mozog a Föld*
<https://mek.oszk.hu/00600/00690/html/10.htm#4>

Herczegnél is a haladás, az épülő kapitalizmus szelleme az utolsó fejezetben az egyik túlélő sváb alakján keresztül jelenik meg: „Gyuri mint szeszgyártulajdonos, gőzmozlónár, gabonakereskedő és szőlőbirtokos négy embernek való munkát végzett, és tíz embernek való vagyont szerzett már.” Herczeg Ferenc: *A hét sváb*, Cluj, Kriterion, 2003, 156.

attribútumokkal leírt főszereplő Gráf Jani hiába udvarias a monarchia katonáival, azok barátságatlanok és lekezelik, az oláh asszony teljesen alárendelt szerepet játszik, a sváb fiú szemszögéből látjuk a szerb katonákat, akik nemzeti elvakultságukban ugyancsak ellenségesek vele. Ezt az alapszituációt bontja ki a későbbi cselekmény, az elnyomó hatalommal és az ellenséges nemzetiségekkel körülvéve kihez fordulhatnak a svábok, mint a magyarokhoz, akik az ő szabadságukat is képviselték a sárga sas uralma elleni lázadásukkal, és akiknek támogatásával véget tudnak vetni az udvar által hergelt szerb agresszióknak. Gráf Jani szájába adja az elbeszélő a mű fontos alapeszméjét, a békés nemzetiségi együttélés vágyát: „a barna kabátos ifjú pedig egészen belemerült és elveszett a rónaság fölött pihegő, azúros levegőtengerbe. Vajon eljön-e majd az idő, amikor a magasabbrendű ember repülni fog a levegőben, mint a fecskék a sárga repcetáblák fölött? Bizonyára eljön. Akkor lesz az, amikor az emberek mind testvérek lesznek.”²¹ Fontos megjegyezni Herczeg gyakori „leantiszemitázása” kapcsán, hogy ebben a műben az elbeszélés nagy hangsúlyt fektet a zsidóbarátság bemutatására, a szövetségkötés eseménysorában Gráf Jani külön szeretettel öleli meg Heimet, aki a hét sváb egyike lesz, és bemutatja az elbeszélés a tüzérré lett zsidófiú hősiességét is.

A nemzetiségek békés együttélésének elképzelését van hivatva alátámasztani a történetiszövegsben az első szerelmi szál, Gráf Jani és a szerb szomszédlány, Zorka kapcsolatának bemutatása. A selyemgyáros Gráfék szomszédjai Maninéknak, egy tekintélyes szerb nemesi családnak, eminnen a „bánsági munkadűh” hallatszik, Maninéknél viszont a kert csendjében Zorka ábrándozva figyel a katicabogarakat, kezei finomak és fehérek, vagyis arról árulkodnak, hogy nem kellett még keményen dolgoznia. A nemzet-karakterológiák sablonjainak éles kontúrú, szellemes, olykor önironikus beépítése fontos jellemzője az elbeszélői hangnak, a nemzetiségekkel kapcsolatos sztereotípiák folyamatosan beszüremkednek a szövegbe. Jó példa erre Versec leírása, amely előre kódolja a svábok és a szerbek véres konfliktusának erkölcsi tanúságait: „A girbegurba rácváros mellé, amely még a temesvári villajet idejében is ott állott a maga helyén, és amelynek zezugaiban itt kallódott török emlékek poshadnak, négy nyílegyenes hosszú utcát tűztek ki a katonai mérnökök: ott laknak a sváb telepések. A németvárosnak nincs se titka, se emléke, az józan, tiszta és nyílt, utcáit szabadon járhatja a szél és a napfény. Ott trappban mennek a szekerek, mindig hajszolják egymást az emberek, onnan terhek alatt görnyedő munkások lihegése, hordók kongása, kalapácsok csattogása hallatszik. Rettenetes sietségükkel és brutális lármájukkal a németek fölriasztották és elkésérítették az egész Bánságot, amely addig oly édesdeden sütkérezett virágos mocsarai között.”²²

A két fiatal a téglafal résén keresztül afféle Pirus és Thisbeként érintkezik gyeneden a közös jövőt tervezgetve. Ennek az idilli kapcsolatrendszerként, kis nemzeti-ségi paradicsomként bemutatott együttélésnek vet véget az elbeszélés szerint a karlócai nemzeti kongresszus, ahol kikiáltják a Szerb Vajdaságot, és az olyan, magukat addig magyarnak valló szerbek lelkében, mint Manin szomszéd, gyökeres átalakulás zajlik. „Megpezsdült ereiben a forró szláv vére, és ő megmámorosodott tőle.” – írja Herczeg.²³ A történet végkimenetele szerint ez a felbuzdulás végül a vesztlüket

²¹ A hét sváb, 6–7.

²² A hét sváb, 13.

²³ A hét sváb 17.

okozta, Manint meggyilkolták, Zorka pedig idegen földre, a nagy Szerbiába megy férjhez egy szerb vezérhez és lett, „hazájából kiszakítva” boldogtalan. A narrátor rövid, frappáns, ugyanakkor a korábbihoz hasonlóan egyszerű és közhelyes magyarázata szerint: „szegény egy történelmi félreértés áldozata volt: azt hitte, hogy a vér köteléke erősebb, mint a megszokott környezeté.”²⁴ A verseci svábokat és szerbeket a Habsburg-udvar machinációi ugrasztották össze, de a történet végére éppen a szerbek kérnek kegyelmet az udvartól a sváboknak és a szerbiaiak segítik az elítélt sváb felkelők (nemzetőrök) szökését. A mű végére helyreáll tehát a „világrend”, újra békében élnek együtt a verseciek, a főhős pedig elnyeri méltó jutalmát, a hosszú boldog hétköznapi családi életet. A vérengzés, fosztogatás, rombolás elbeszélése, a hatalom mechanizmusának bemutatása, a nemzeti érzés ábrázolása nem megy nagyon mélyre, nem érkezik tragikum közelébe, éppen a narrátori hang, az egyszerű, kívülálló és az anekdotaszerű csattanóra és ironiára mindig hajló elbeszélésmodor miatt.

Németh G. Béla Herczeg írói modorát alapvetően a lektúr fogalmához köti. Az általa definiált lektúr fontos sajátossága a könnyedség és egyszerűség az elbeszélés-mód tekintetében: „Finoman csomagolt, pikáns izgalmat az elején, könnyű rejtélyű bonyodalmat a közepén, csattanós vagy érzelmes feloldást [...] a végén.”²⁵ A hét sváb ezeknek a kategóriáknak teljes mértékben megfelel, ugyanakkor a hazai nemzeti kisebbségek egyikének kultúráját képviseli, az asszimilánsok hangján szól.

Herczeg Ferenc, a modernista, az úri közönség kedvence

A Herczeg-kortárs Ignostól Schöpfflin Aladáron át Sőtér Istvánig több kritikus-generáció Herczeg novellaírói teljesítményét látja esztétikai szempontból legprobléma-mentesebben értékelhetőnek.²⁶ Schöpfflin részletes tanulmányában magát az öregedő írot is idézi ennek az értékelésnek az alátámasztására: „A novella legkedvesebb műfajom volt. Ebben voltam relatíve a legerősebb, a kurtalélegzetű elbeszélések írásában.”²⁷

Annai bizonyos, hogy Herczeg közel 700 novellát írt pályája során, ezek egy jelentős része tárcanovellaként jelent meg folyóiratokban, ezek könyv formátumban összegyűjtve még nem kerültek kiadásra. Első novelláskötetére az 1892-ben megjelent *Mutamur* már gyorsan ismert lett és a kritikát is foglalkoztatta. A kortársak a romantikus érzelmességhez képest „eszköztelennek”, „természetes folyásúnak” érzékelik a novellák elbeszélői modorát.²⁸ Elmondható, hogy Herczeg kisprózájának újításai a 90-es évek elejétől fontos lépcsőt képviselnek a hagyományos magyar próza anekdo-

²⁴ A hét sváb 155.

²⁵ Herczeg Ferenc: *Történelmi regények*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983, 5–22.

²⁶ Ennek az értékítéletnek lásd egy megfogalmazását Hegedűs Géza tollából: „Herczeg akkor a legjobb író, amikor novellát ír, vagy kifejezetten szerelmes tárgyú regényeket komponál. Saját életének zavarai és sikerei, egy rosszul sikerült és felbomló házasság, változatos szerelmi kalandok adtak élményeket a szerelem arculatainak ismeretéhez, de jó megfigyelő is volt, lélektani tudása pedig fölényesen biztonságos. Hidegen, kívülről ábrázol, de nagyon árnyaltan. Úgy mutat be tragédiákat és komédiákat, mint amelyeknek ő csak külső megfigyelője.”

²⁷ Schöpfflin Aladár *Herczeg Ferenc elbeszélései = 80 év, Herczeg Ferenc*, Budapest Uj Idők-Irodalmi Intézet R.-T., 1943, 23–45, 45.

²⁸ Mekis 112–113.

tikussága és egy modernebb, inkább az arányosságra, a szerkezet egészére koncentráló, a szavakkal takarékosabban bánó, kevésbé részletező, az utalásosság felé elmozduló prózanyelv irányába.²⁹

A *Mutamur*-kötetben bontakozik ki először az író humora is, amit ugyancsak narrátori hangja jellemző jegyeként azonosíthatunk, egyes elemzők szerint átmenetet képez Mikszáth vidékies és Heltai Jenő városias humora között,³⁰ és Rejtő világlátását előlegezi meg.³¹ Herczeg újdonsága a narráció és az elbeszélés szerkezetének átalakítása, a prózanyelv frissítése mellett karakterrajzaiban is megragadható: „kevés, de vastag szálból szótt embereket” teremt,³² néhány határozott kontúrral ragad meg olyan figurákat, amelyeket a korszakban az olvasó újszerűnek értékelt, döntően a városi középosztály jellemző alakjaként ismert fel. A század végére a régi, vidéki Magyarországához képest egy „új, finomabb társasági kultúra volt kialakulóban” – írja Schöpfung – „amely embertípusokat, új komplikációkat termelt ki és új társalgási nyelvet és stílust. Ezt hozta a kilencvenes évek elején Herczeg Ferenc... az alakok egész új galériája vonult be az irodalomba és foglalta el a Jókai-ból és Mikszáthból vett régi alakok helyét. Azt lehet mondani, ővele lépett be és kapott irodalmi fémmelzést a frakk és a szmoking, polgárjogot a szalonok és a klubok embere, s vele a férfi és a nő közötti örök és mindig izgalmas, és érdekes szerelmi játék.”

A 90-es években Herczeg első igazán hangos közönségsikere a *Gyurkovics*-sorozat lett, ami nemcsak írói újszerűségéről, karakterábrázolási készségéről és humoráról árulkodik, ahogyan a dzsentrí-ábrázolás új, könnyedebb árnyalatát szólaltatja meg, hanem a „piac” igényeinek felismeréséről is.

Mikszáth még a dzsentrívilág kritizálójaként érti Hercz eget a 90-es években, később már az úri középosztály védelmezőjeként tekintenek ezekre az írásokra. Hegedűs Géza megfogalmazása ebből a szempontból is igen frappáns: „Egyszerre gúnyosan is szemléli az úri világot, de vágyódik is a körébe. Ez jellemző volt az egész magyar polgári világra... Hidegen, kívülről ábrázol, de nagyon árnyaltan. Úgy mutat be tragédiákat és komédiákat, mint amelyeknek ő csak külső megfigyelője. Ez a szenvtelen hangvétel akkor is kritikus színben tünteti fel, amikor együtt érez. Úgy védi az úri világot, mintha támadná. De éppen ezért sok részletigazságot leleplez.”³³

A „sorozat” a női olvasóközönséget meghódító *Gyurkovics lányok* című tárcanovellákkal kezdődött, amelyek folytatásokban 1892-ben jelentek meg a Budapesti Hírlap hasábjain. Az alapsztori igen egyszerű, Herczeg szerialitás-ötlete, a variációk egy témára pedig kitűnően működött: Gyurkovics mamának férjhez kell adnia 6+1 lányát. A dzsentrí házassági politikája, illetve a polgári házasság intézményének működése a korszak fontos társadalmi problémája, egyben asszimilációs kérdés is, de a siker oka minden bizonnyal „a kiházásítás intézményének bensőséges néven nevezése és játékos, irodalmi színre vitelében” rejlett.³⁴

A novellákat a következő évben kiadják regény-formában, később megírja a folytatást a *Gyurkovics-fiúk* címmel, majd még egy bőrt lenyúzva a témáról, folytatja a

²⁹ Mekis 104.

³⁰ Mekis 116.

³¹ Hajdu, 431.

³² Ignótyus Pál: *Herczeg Ferenc*, Nyugat 1908/17. Figyelő

³³ Hegedűs

³⁴ Mekis, 121.

sorozatot a *Gyurka és Sándor*-ral 1899-ben. Ezután következnek a színpadi változatok. Herczeg maga így emlékezik meg első sikeréről: „Levelek, táviratok, meghívások, virágok és tréfás ajándékok özönlöttek a szerkesztőségbe. Vidéki urak arra fogadtak, hogy végül férjhez fogom adni magát Gyurkovics-mamát is. Sohasem hittem, hogy novelláknak ekkora hatásuk lehet... Valóságos Gyurkovics-divat támadt... láttam legyezőket és cigarettatárcákat a család macskafejes címerével, láttam Gyurkovics-ruhákat és táncoltam Gyurkovics-csárdás és Gyurkovics-keringő ütemére...”³⁵

Színházi pályafutása *A dolovai nábob leányával* kezdődik 1893-ban, a Nemzeti Színház igazgatója kért tőle darabot a Gyurkovicsok népszerűségét látva, de ebben a fiatal kori darabban még inkább a Csiky Gergely féle népszínmű nyomdokain halad. A színházi élet is intenzívebbé válik a századvégen, „az ipari lektúrtermelés első nagy korszaka ez nálunk, „Herczeg pedig „a rétegváltókra jellemző éber figyelemmel” szolgálja ki közönségét.³⁶ Nagyon sokat tanul kétnyelvűsége révén abból, hogy követi a kor közkedvelt színpadi szerzőit, főleg a bécsi színházi világban megjelenő francia társasági darabokat, szalonirodalmat. Kora gyermekkorától színházat játszottak otthon, színházrajongó ember volt később is, visszaemlékezéseiben leginkább színpadi sikereire emlékezik vissza szeretettel. Első képviselőse idején (1896-tól) politikai csatározást is folytatott a Nemzeti Színház kontárkodó királyi intendánsa ellen, őszintén csodálta és közeli baráti kapcsolatban állt Jászai Marival, Márkus Emíliaival, és később, öregedő legényként színésznőt vett el feleségül is.

Különösen legismertebb, külföldön is sokat játszott darabjára az 1917-es *A két róka*-ra volt büszke, amely a háborús időkben a Vígszínház egyik legnagyobb sikere lett. A darab természetesen a házasságtörés motívuma és egy szerelmi háromszög köré épül, írói bravúrja pedig az, hogy a házastársi hűtlenséget bizonyító központi kérdés, vagyis hogy „Járt-e Cecile a Török utcában?”, végső soron megválaszolatlan marad. A címszerepet a legnagyobb dívák játszották, Varsányi Irén, majd Bajor Gizi. A darabot Fenyő Miksa a Nyugatban igen lehúzta,³⁷ éppen annak a Molnár Ferencnek javára, akit Herczeg ebben a műben a titok-dramaturgia szellemességében megpróbált felülmúlni. A korabeli mondás szerint Herczeg a budai, Molnár pedig a pesti polgár ünnepelt drámaírója volt. Molnár maga is asszimiláns (született Franz Neumann), zsidó nagypolgári család fia, aki már nagyon fiatalon eljutott a világhírnévhez. *Az éhes város* című 1900-ban megjelenő regényében így ír Herczegről: „húsz év óta csak egy lépést tett előre a magyar elbeszélő irodalom, s ezt a nagyot is a képviselő úr lépte.”

Mindkettő nagy társasági életet éltek, a korszak közismert médiaszereplői voltak, Molnárról is egész városi legendárium keletkezett. Herczeg már a 90-es években is gáláns kalandokkal teli, nagystílusú életet élt, sokat utazott, saját jachtja volt az Adrián. „Herczeg soha nem tagadta, hogy szerette a sikert; nem a küzdelmes, aszketikus, intim művészi sikert; sem remete, sem puritán, sem sztoikus nem volt ő. Hanem azt a művészi sikert, amely közéleti rangot is, kényelmes életet is, derűs társaságot is hozott magával.” – foglalja össze Németh G.

Herczeg életmódjára, az úri osztály eszményítésére és a közönség vágyainak kiszolgálására is utalhat Karinthy paródiája, a *Herczeg Ferenc, az előkelő, az Így írtok ti-*

³⁵ A Várhegy, 240.

³⁶ Németh G. Béla: *A lektúríró Herczeg Ferenc* = Történelmi regények, Szépirodalmi, 1983, 5–22, 7–8.

³⁷ Fenyő Miksa: *Herczeg Ferenc II.*, Nyugat 1917/3. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>

ben 1912-ben. Az *Egy megtért főúr, avagy a munka didala* című színműparódia bevezetőjét idézem: „Egy főúri várkastély belseje. Könnyelmű fényűzés, elszórva a falakon és padlón. Minden majdnem olyan előkelő, mintha a Vigszínház rendezte volna be. Több főúrak, könnyelműen kártyáznak és fényűznek. Livrés szolgálak orgiát hordoznak körül. A K ö n n y e l m ű F ő ú r egy ottománon ül és mereng.”³⁸

Több kutató is felhívja a figyelmet arra, hogy Herczeg esetében az irodalomkritikai fogadtatást, elemzést megelőzi a rendkívül széles közönségsiker,³⁹ ami egyszerre köszönhető a publicisztika, és a színházi világ gyorsan fejlődő és összekapcsolódó új közegeinek, és Herczeg írói attitűdjének, a közönség ízlésére figyelő témaérzékenységek, irodalmi újításainak/modernségének, valamint a nyilvánosság számára megformált írói karakterének. Ezt a modern, mediatisztált irodalmi jelenséget csak később követi a kritika, megpróbálják megragadni és leírni a siker okát: „a közönség ítéletalkotása átjárta az intézményeket, a kritika elkezdte megkonstruálni Herczeg „nagyságát” – írja Weiss János.⁴⁰ Megindul a Herczeg-jelenség intézményesítése, ami az addigi magyar kulturális hagyományoknak és társadalmi értéktételnek megfelelően a politikai szempontból való kiaknázás gyakorlatát is magában hordozta.

Az élet kapuja, a politikai irányzatosság megjelenése a Herczeg-életműben

Herczeg számára a parlamenti képviselőség tehát kezdetben inkább presztízsemelkedést és hagyományt, nem feltétlenül szoros politikai érdeklődést jelenthetett elsősorban.⁴¹ Bár 1896 óta képviselő volt, szülőföldjének egyik körzetében, ez még nem presztízsalta önmagában a politikai közíró szerepkörre, attitűdjének megváltozásához a Tiszával való szoros kapcsolat és a belpolitikai helyzet átalakulása, a dualizmus politikai válságának körülményei is hozzájárultak, a személyes és politikai motiváció összekapcsolódása a továbbiakban befolyásolta irodalmi működését is. 1903-tól belső munkatárs lesz Tisza lapjánál, az Újságnál, politikai tárcáírásának szerepköre ekkor bontakozik ki párhuzamosan történelmi tárgyú drámáival és regényeivel. 1911-ben Tiszával együtt alapítják a kül- és belpolitikával foglalkozó Magyar Figyelőt, amelynek politikai célja a progresszió és az „amorális irodalom” elleni kulturális és ideológiai harc lesz.

Az első történelmi tárgyú irányregénye a *Pogányok* 1902-ben jelenik meg Mikszáth méltatásával, majd ezt követi a *Bizánc* című dráma, amelyet 1904-ben mutat be a Nemzeti Színház. Mindkettőben feltűnik a Nyugat-Kelet ellentétének alakzata, amely központi szerepet kap Herczeg politikai gondolkodásában is. Herczeg történelmi tárgyú irodalmi műveiben ugyanakkor ez a téma nem összetett, teoretikus kérdésként kerül végig gondolásra, hanem inkább, mint a cselekményszervezést alakító séma kap különböző színeket, és ebben a formájában ugyanúgy illeszkedik a kor szecessziós-

³⁸ Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*, Budapest, Athaeneum, Modern Könyvtár, 1912.

<https://mek.oszk.hu/11700/11758/html/#16>

³⁹ Szávold Brigitta: *A siker elvárásai, Herczeg Ferenc és egy fordulat a magyar irodalomkritikában* = Fenn és lenn, Kronosz, Pécs, 2014, 164–178.

⁴⁰ Weiss János: *A sikertől a bukásig Herczeg Ferenc A gótikus ház*, Jelenkor 2007. 50. évf. 11. 1234.

⁴¹ „Abban a polgári környezetben, ahol az én gyökereim vannak, pályatévészett embernek fognak tekinteni mindaddig, amíg csak író maradok. Ha képviselő leszek, akkor el fogják hinni, hogy nem vagyok züllött ember.” – Herczeg Ferenc *Emlékezései, Gótikus Ház*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985, 300.

orientalista érdeklődéséhez, ízléséhez, és nyelvhasználatához, mint mondjuk Ady metaforikája *A magyar Pimodán* című írásában.

Az *élet kapujában*, az 1512-es pápaválasztáson Bakócz Tamás vereségét, mint a magyar történelem sorsfordító eseményét bemutató regényben az érett reneszánsz Rómája jelenik meg „a kifinomult, művészetkedvelő, de korrupst és cinikus Nyugat” megtestesítőjeként. Vele szemben állnak a magyarok, „a barbár, de lovagias Kelet” fiai, de különösen a „férfi naiva”, a romlatlan és erős Vértesi Tamás karakterében. A mű a szerelmi szál, a személyes motiválás kidolgozásában is szecessziós klisével dolgozik, „a szent Róma legkecsesebb és legműveltebb kurtizánjának” Fiametta alakjában a századforduló közkedvelt femme fatale típusát alkalmazza az író. A mű egyszerre frappáns, tömör szerkezetű és narrációs technikáját tekintve kidolgozatlan. A művészettörténeti vonatkozások, a reneszánsz lakoma miljörajza és a híres művészek megjelenítése például sematikusak, Bakócz és a pápa figurája karakteresebbek és több árnyalatot is bemutatnak. A barbár magyarok bevonulásának jelene a korokban megdöbbentette a szíveket, az átlagolvasó és a hivatalos irodalomkritika egyaránt a közelmúlt tragikus történelmi eseményeinek, a „magyarság sorskérdéseinek” tematizálásaként, és egyúttal a „magyar-nemzeti érdekközösség felemelő tudatának” megerősítéseként olvasták a regényt.

Zárójelben jegyzem meg, hogy olyan, a traumát összetettebben reprezentáló, mély és szélesebb körű történelem-vizsgálatot és társadalombrázolást is bemutató művek, mint Bánffy Miklós *Erdélyi Történet* vagy Lesznai Anna *Kezdetben volt a kert* című nagyregénye jóval lassabban születtek meg, nem azonnal, „frissen” reagáltak a közhangulatra, mint az 1919-es Herczeg-mű, sokáig a kánon szélén is maradtak, így nem váltak a közös múltértelmezés alakítójává.

Ne felejtjük el, hogy az irodalmi érdeklődés fontos irányát alkotja a történelmi téma már a századvégen is, ebben nemcsak a Jókai-örökség játszik fontos szerepet, hanem a Millenium körül megélnéül érdeklődés, és az erősödő nacionalizmus is. A Horthy-korszakban a tömegkulturális termelés még inkább kiteljesedik: kiépül a mozhálózat, szól a rádió, és a sajtó uralma is töretlen, divat a magyar, a történelmi múlt tematizálása, egy mélyen traumatizált társadalom fogyasztja ezt a kultúrát. Herczeg mellett több tucat író, köztük már számos nőíró is (Tormay Cecil mellett Gulácsy Irén, Szentmihályiné Szabó Mária és sokan mások) írnak regényeket a „magyarság sorskérdéseiről”.

A Horthy-korszak végére azonban átalakult nemcsak az írófejedelem, de hajdani nyugatos ellenfeleinek pozíciója is, időközben a Nyugat is „klasszicizálódott”, a hazai irodalmi modernség sikertörténetének körvonalai határozottan rajzolódtak ki, ekkor már a harmadik nemzedék vitte tovább a zászlót. 1943-ban a politikától visszavonult, konzervatív ikon 80. születésnapjára írt reprezentatív kötetben nemcsak a kurzuspárti kritikusok szerepelnek, hanem a nyugatos törzsgárdából Schöpflin Aladár, a fiatalok közül Cs. Szabó László ír méltatást, ez utóbbi nevezi Herczeget ifjúkora rideg irodalmi Metternichének, de az egycéhbelineknek szóló elismerés hangján emlékezik meg az „öregről” az utolsó polgár, a szintén német ajkú vidéki városból lett népszerű író, Márai Sándor is.

Összefoglalásként hangsúlyoznám, hogy egy hosszú korszak magas szintű írói profizmust képviselő kulcsfigurájaként értékelhetjük Herczeget, aki a sikerorientáltságnak a modernség korában kirajzolódó, a populáris regiszterhez kapcsolódó szemléletét mintaszerűen valósította meg. Mivel az irodalmiság fogalma, magas és tömeg-

irodalom szétválásának az ismérvei hosszú élete során átalakultak, írói működése is egyre inkább eltávolodott az időközben körvonalazódó modernség esztétikai elvárásaitól. Írói identitásának alapját az asszimiláns attitűd képezte, emiatt a nemzeti irodalom konzervatív felfogásához tudott kapcsolódni, és az úri középosztályhoz tartozását megerősítő gentleman-mítosz kötelesség-eszményének jegyében irodalom és államérdek szolgálatát egy időre hatékonyan kapcsolta össze.